

MEDRESE HATIRALARI

MUALLİM NACİ

Özet

Bu kitap Muallim Naci'nin medresede öğrendiklerinden hatırında kalanları on sekiz başlık altında topladığı bir çalışmadır. O nedenle olaylardan ziyade belirli kavramlara ve kişilere odaklanır. Burada başlıklar olduğu gibi alınmamış, içeriklere göre düzenlenmiştir.

İnsanlar

Abdullah Vassaf	Osmanlı şeyhülislamı
Abdumelik el-Esmaî	Arap edebiyat bilgini
David Tenye	Flaman ressam
Ebu'l-Esved ed-Düelî	Arap şair ve dilbilgisi uzmanı
Fahredden Razi	Fen ve İslam âlimi
Firdevsî	İranlı şair
Gazneli Mahmut	Gazne hükümdarı
Haccac Bin Yusuf	Emevî valisi
Hasan Basri	Ünlü İslam âlimi
Hasan Meymendi	Gazneli Mahmut'un veziri
İmam Ebu Hanife	8. yüzyılda yaşamış Sünni İslam âlimi
Kamoen	Portekizli şair
Nâili	17. yüzyıl divan şairi
Nasreddin Hoca	13. yüzyılda yaşadığı düşünülen hicivci
Ömer bin Abdülaziz	Sekizinci Emevî halifesi
Rabia-i Adeviyye	Basralı kadın sûfi
Said bin Cübeyr	Döneminin önemli kadılarından
Selman Savecî	İranlı şair
Seyyid Şerîf Cürçânî	İranlı teolog ve ansiklopedi yazarı
Süfyân-ı Sevrî	Sevrî mezhebinin kurucusu
Sümame ibn Eşres	Mutezile mezhebine bağlı din adamı
Sünbülzade Vehbi	18. yüzyıl şairi
Yahya İbn Eksem	9. yüzyılda yaşamış Arap kadı

Olaylar

Akl

Bu başlıkta Muallim Naci aklın ne olduğuna dair fikir yürütür. Aklın uzun yaşamayla elde edilen bir şey olduğu düşüncesine zeki oğulların babalarının da bu zekadan paylarına düşeni almaları gerekirdi diyerek karşı çıkar. Akı fitri akıl ve kazanılmış akıl olarak ikiye ayırarak fitri akı ünlü Arap edebiyatçısı el-Esmaî'ye ait bir hikâyeyle örnekler. Buna göre, el-Esmaî zekasını gözlerinden anladığı bir çocukla sohbet ederken çocuğa ona yüz bin altın verecek olsa zekasından vazgeçip ahmak biri olup olmayacağını sorar. Çocuk da vezgeçmeyeceğini çünkü o zaman ahmaklığı yüzünden elindeki yüz bin altını da kaybedeceğini söyler.

Muallim Naci, akı-ı kâmil yani olgun aklın ise fitri akılla kazanılmış aklın bir araya gelişinden oluştuğunu ve insanların en erdemlisinin buna sahip olan kişiler olduğunu belirtir. Ancak bazı araştırmacıların akıl kelimesinin başka anlamlara geldiğini aktardığını ifade eder.

Birincisi, insanı hayvanlardan ayıran özelliğidir.

İkincisi, mümkün olan şeylerle olmayanları ayırt edebilmeye dayanır. Örneğin, bir insanın aynı anda iki yerde bulunamayacağını bilmek gibi.

Üçüncüsü, tecrübeler sayesinde oluşan bilgilere dayanır.

Dördüncüsü, içgüdüye dayanır.

Muallim Naci bunlardan birincisini asıl kabul eder. İkincisinin onun bir alt dalı olduğunu, üçüncünün birinci ile ikincinin karışımı olduğunu, dördüncünün ise aklın son gayesi olduğunu belirtir.

Aşk

Muallim Naci, şair şiiri tarif edebildiği hâlde âşık aşkı tarif edemez der ancak birtakım akıl erbabının aşkın ne olduğuna dair yorumlarda bulunduğunu aktarır. Buna göre, Abbasi Halifesi Harun Reşid, el-Esmaî'ye aşkın ne olduğunu sorduğunda el-Esmaî aşkın, kişinin kalbini sevdiğinin güzellikleriyle doldurduğunu o yüzden kişinin sevdiğinden soğan kokusu bile gelse onu eşi benzeri olmayan bir koku gibi algılayacağı cevabını verir.

Harun Reşid'in oğlu Memun aynı soruyu Kadı Yahya İbn Eksem'e sorduğunda o da aşkın nefse hoş gelen birtakım şeylerin akla gelmesinden ibaret olduğunu söyler. Ancak o sırada orada bulunan Sümame ibn Eşres ona aşk üstüne konuşması gereken kişinin kendisi olmadığını söyleyip aşkı faydalı bir arkadaş, yakınlık duyulan kadın olarak tanımlar. Güç sahibi olarak tarif eder. Bunun üstüne Memun ona bin altın bağışlar.

Aristo'nun da aşk tanımını paylaşarak onun aşkı boş kalbe düşen bir nevi bilgisizlik olarak gördüğünü belirtir. Aristo aşkın önce kalbi istila ettiğini sonra da diğer organlara sirayet ettiğini hatta konuşurken bile kekelemeye sebep olduğunu aktarır.

En son Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Tarifât kitabında aşkı kelamcılara yani teolojik felsefecilere ve filozoflara göre iki türlü yorumladığını paylaşır. Kelamcılar için aşk çeşitli sebeplerle artan ya da azalan nurlu bir cevherken fizolojlar için yine artan ve azalan şehvetli bir hastalıktır.

Muallim Naci bu tanımları aktardıktan sonra herkesin aşkı başka türlü yaşadığını söyleyip aşkın çeşitli tanımları olduğunu ifade eder.

Cuhâ

Cuhâ, Fezare kabilesine mensup saf bir adamın adıdır ve Arapların ahmaklığı tasvir etmek için anlattığı hikâyelerin kahramanıdır. Muallim Naci, Araplardaki Cuhâ'nın Türklerdeki Nasreddin Hoca'ya karşılık geldiği düşünülse de aralarındaki tek benzerliğin komiklik olduğunu belirtir. Zira Nasreddin Hoca nüktedan bir kişilikken Cuhâ ahmaktır.

Cuhâ ile ilgili anlatılan hikâyelerin birinde Cuhâ bir tarlada gezinirken bir adam yanına gelip ne yaptığını sorar o da oraya bir miktar para gömdüğünü, onu aradığını söyler. Bu sefer adam ona parayı gömdüğü yere bir işaret bırakıp bırakmadığını sorar. Cuhâ da parayı gömdüğü yerin tam üstünde siyah bir bulut bulunduğunu söyler.

Başka bir hikâyede de Cuhâ aldığı unu bir hamala yükler ancak hamal unla birlikte kaçır. Bir süre sonra Cuhâ hamalı görünce saklanır. Niye saklandığı sorulunca da hamalı gösterip onun bir ara yükünü taşıdığını şimdi de parasını istemesinden korktuğunu söyler.

Kadınlar

Her konuda bilgeliğine güvenilecek filozoflardan biri kadınların hilesine uğradıktan sonra bir avcıyla güzel bir kadını konuşurken görünce avcıya av olmamasını tembihler. Muallim Naci bunu aktardıktan sonra Yemen'de kadınlarının güzelliğiyle öne çıkmış bir yer olan Hasîb'den bahseder ve oraya giden herkese kadınların hilesinden korunmak için orada çok vakit geçirmemesinin tavsiye edildiğini belirtir.

Halife Ömer'e isnat edilen bir hikâyede, Ömer, güzel bir kadının "Ey erkekler! Kadınlar sizler için yaratılmış fesleğen toplarıdır. Siz ise sürekli fesleğen koklamak arzusunda bulunursunuz" dediğini duyunca "Kadınlar bizim için yaratılmış şeytanlardır. Şeytanın şerrinden Allah'a sığınırız" der.

Bir başka hikâyede ise İslam peygamberi, Zeyd bin Harise ile konuşurken ona evli olup olmadığını sorar. Zeyd henüz bekâr olduğunu söyleyince ona kadınlardan beş türlüünün evlenmeye uygun olmadığını beyan eder; mavi gözlü ve kötü dilli olan, zayıf ve uzun boylu olanla, sarhoş olanla, kısa boylu ve çirkin olanla ve son olarak ilk kocasından çocuğu olanla.

Ebu'l-Esved ed-Düelî, bir gün oğullarına onlar doğmadan önce de onlara iyilik ettiğini söyleyince oğulları bunun nasıl mümkün olduğunu sorar. O da nefret etmeyecekleri bir kadını anneleri olarak seçtiğini belirtir ve çocuklarını kendisi hakkında çirkin söz söylemekten sakındıracak şekilde yetiştirecek bir anneye öyle bir kadını seçecek bir babaya sahip olmanın bir çocuk için büyük bir mutluluk kaynağı olduğunu ifade eder.

Muallim Naci, evlenirken tercih edilmesi en uygun olanın yaratılışça ve huyca güzen olan bakireler olduğunu belirtip Sünbülzade Vehbi'nin bile Lutfiye adlı eserinde oğluna dul kadınla evlenmemesini tembihlediğini aktarır.

Hasetlik

Firdevsi şehrindeki valinin ona yaptığı kötülükten şikayet etmek için Gazne'ye gittiğinde bir bahçenin kenarına ilişir ve arkadaşlarına haber vermesi için birini şehre gönderir. O orada iki rekat namaz kılarken biraz ileride üç kişi sohbet etmektedir. Bu üç kişi Sultan Mahmut Gaznevi'nin meclisinin önde gelen isimleridir. Firdevsi namazını bitirip bu üç adama doğru yürüyünce üç adam bu yabancıyı yanlarından kovmak için bir yol aramaya başlar. İçlerinden biri ona sarhoş gibi muamele etmeyi önerir. Diğeri bunu kabul etmez ve kafiyeli üç mısra okumayı dördüncüyü de ondan istemeyi teklif eder. Eğer söyleyemezse onu başlarından atabileceklerdir. Bu teklif kabul görür. Firdevsi kafiyeye uygun bir şekilde dördüncü mısrayı söyler. Üç adam şaşırır ve ona başka sorular sorarlar. Firdevsi bilgisiyle ve üslubuyla onları etkiler. Ancak üç adamın kalbi hasetle dolmuştur. Zira Sultan Mahmud, Şahnâme tarzında bir kitap hazırlatmakla meşguldür ve Firdevsi gibi birinin kendi aralarında bulunması onlar için bir tehdittir. Nitekim, kısa bir süre sonra Sultan Mahmud, kitabın yazımını Firdevsi'ye devreder. Ancak Hariciler mezhebinden olan Vezir Hasan Meymendi Şii Firdevsi aleyhinde bir tutum takınır. Ondan aldıkları cesaretle bu sefer Firdevsi'ye haset besleyen herkes ona birçok şey isnat eder. Kimi onun Mutezili kimi materyalist kimi de Rafizi olduğunu iddia eder ve delil olarak da yazdığı beyitleri gösterir. Fakat onu savunanlar da yok değildir. Onlar da bir adamın nasıl hem Mutezili, hem materyalist hem de Rafizi olduğunu sorarlar ancak sultanın gözünden düşmesine engel olamazlar.

Muallim Naci, bu hikâyeyi erdemli insanların daima başkalarının hasedine maruz kalacağını ifade etmek için yazdığını belirtir.

Said bin Cübeyr

Said bin Cübeyr hadis ilmiyle uğraşan, kırk dokuz yaşında Haccac Bin Yusuf tarafından öldürülmüş bir Basralıdır. Muallim Naci, onun Haccac'ın karşısında ettiği sözlerin onun dini dayanıklılığına ve fikri sağlamlığına delil olduğunu söyler.

Haccac önce Said'e adını sorar. O cevap verince de "Yok, öyle değil, Şaki bin el-Küseyr" der. Şaki Said'in Küseyr de Cübeyr'in zıddıdır. Said uğurlu anlamına gelirken şaki eşkiya demektir. Cübeyr kırık kemikleri bağlayan anlamına gelirken küseyr onları kıran demektir. Birkaç sorudan sonra en sonunda neden hiç gülmediğini öğrenmek ister. Said gülünecek bir şey bulamadığı cevabını verir. Bunun üstüne Haccac bir ud getirtip çaldırır. Bu sefer Said ağlamaya başlar. Haccac neden ağladığını sorar. Said kıyamet gününü düşündüğünü söyler. Haccac onun öldürülmesini emreder. Haccac'ın adamları onu tutunca Said güler. Haccac bu defa neden güldüğünü sorar. Said, Allah'a karşı gösterdiği cüret ve Allah'ın ona karşı takındığı yumuşaklığın onu şaşırttığını o yüzden güldüğünü açıklar. Sonrasında öldürülmek için başı kiblede başka yöne çevrilir. Öldürülmek üzereyken Kuran'dan bir ayet okur ve Haccac'a beddua eder. O günden sonra Haccac rahat uyuyamaz. Sürekli rüyasında onu neden öldürttüğünü soran Said'i görür. Altı ay sonra da ölür.

Muallim Naci, zulmeden kimsenin sonunda mutluluğa erişemediğini söyler ve bir anısını anlatır. Bir gün arkadaşlarıyla birlikte hocalarının önünde sırayla Kuran okurken sıra şu ayettedir: "Erbab-ı zulme meyletmeyiniz, ederseniz ateşin arkadaşı olmuş olursunuz." Tam o sırada içeri insanlar tarafından pek sevilmeyen, zalimliğiyle ünlü bir adam girer ve hocanın yanına oturur. Tütün çıkarıp hocaya ikram eder. Hoca adama "Teşekkür etmeyeceğim. Zira anlıyorum ki beni geldiğiniz zaman okunmakta olan âyeti kerimenin hükmüne mazhar etmek istiyorsunuz" der. Ancak adam hocanın bu nükteli yorumunu anlamaz ve "Evet efendim, evet!" diye karşılık verir. Adam gittikten sonra hoca öğrencilere dönerek bir insanın cahil olmadan zalim olamayacağını ifade eder.

Rubai

Muallim Naci, Osmanlı şairleri arasında rubai yazan şair olmadığından şikayet ederek İranlılar arasında pek çok rubai yazan şair bulunduğunu, bunların en iyisinin de Ömer bin Hayyam olduğunu belirtir. Nişaburlu bir çadircının oğlu olan Hayyam ünlü bir meyhanecidir ve sözlerinin çoğu sarhoşça söylenmiştir. Ancak görünürde saygısız olduğu düşünülse de sözlerinin derinliğine inilince bir gerçeği gösterdiği anlaşılır. Diğer İranlı rubai yazarlarından biri Ebu Said Ebu'l Hayr'dır. Onun yazdıkları ise genellikle tarikat erbabı tarafından çok sevilir. Arap rubai yazarlarından ise İbnü'l Fariz öne çıkar.

Muallim Naci Osmanlılarda rubainin ne olduğunun bile bilinmediğini ifade ederek onu tarif eder. Rubai iki beyitten oluşur. Birinci beytin birinci ve ikinci mısrasıyla ikinci beytin ikinci mısrasında kafiye gözetilir. Mısraların dördünde de kafiyeye riayet edildiği olur. İkinci beytin birinci mısrası kafiyeli olmak zorunda değildir, o yüzden çoğunlukla kafiyesizdir.

Şeyh İsmail Ankaravî, Miftahül-Belağa ve Misbahül-Fesaha adlı kitabında rubaiyi tarif ederek İranlı bir şairden örnek gösterir. Ardından da kendi yazdığı bir örnek verir. Muallim Naci, Ankaravî'nin gösterdiği örneğin rubai değil bir kıta olduğunu söyleyerek onu eleştirir. Kendisini böyle bir zatı eleştirdiği için haddini bilmemekle kabahatli bulanlar olma ihtimaline karşı böyle büyük bir zatın sözlerine karşı sahte cahil tavrı takınmanın haddini bilmemek olduğunu ifade eder.

Nahl Suresi 90. Ayet

Muallim Naci, her Cuma hutbesinin sonunda okunan Nahl Suresi 90. ayetin anlamını bilmeyenlerin bilenlerden çok olduğunu söyler ve ayetin ardındaki hikâyeyi aktarır.

Ayet şudur: "Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye söz öğüt veriyor."

İbn-i Abbas rivayet eder ki Osman bin Mazun İslam peygamberinden utandığı için müslüman olur. Kalbinde İslam yer etmemiştir ancak daha sonra bir gün onun yanındayken İslam peygamberi birkaç defa göğe ve sağ tarafına bakar sonra da bir ayetin henüz nâzil olduğunu bildirip bu ayeti okur. Osman bin Mazun Ebu Talip'in yanına gider ve olanları anlatır. Bunun üstüne Ebu Talip Kureyş kabilesine seslenerek onlardan kardeşinin oğlu iyi ahlâkı emrettiği için doğru da söylese yalancı da olsa ona inanmalarını ister. Bunun ardından İslam peygamberi amcasına herkese yeğenine inanmayı tavsiye ettiği hâlde neden kendisinin inanmadığını sorup onu ikna etmeye çalışır ancak başarılı olamaz.

Muallim Naci bu rivayetten sonra Fahreddin Razi'nin ayetle ilgili açıklamalarını aktarır. Buna göre ayet üç şeyi emreder; adalet, ihsan ve akrabaya yardım. Üç şeyi de yasaklar; çirkin şeyler, kötülük ve isyan. Adalet, her işte ifratla tefritten sakınmak için gereklidir. Musa'nın dininde zorlama, İsa'nın kinde kolaylık, Muhammed'in kinde ise orta yol vardır. Muhammed'in ümmeti Kuran'da vasat tabiriyle tarif edilmiştir. O nedenle her işte orta yolu gözetmeleri beklenir.

Adaletin dışında kalanlar ya iyilik ya da kötülüktür. Bir gün İslam peygamberi, Cebrail'e ihsanın ne olduğunu sorduğunda o, ihsanı Allah'a onu görür gibi ibadet etmek şeklinde tanımlar çünkü kul onu göremese de o kulunu her zaman görmektedir. Adalet, vâcip olunan iyilikleri yerine getirmekten ibaretse ihsan da nicelik ve nitelik bakımından vâcip olunandan fazla ibadet demektir. Bu nedenle ihsan ilahi emirlere saygı göstermek ve insanlara şefkat beslemektir denebilir. Şefkatin en yücresi de akrabaya gösterilendir.

Yasaklanan çirkin şeyler, kötülük ve isyan ise şöyle açıklanabilir. İnsanlara dört ayrı güç emanet edilmiştir; şehvet kuvveti, yırtıcılığın gazaplı kuvveti, şeytanın vehimli kuvveti, meleklerin akıl kuvveti. Çirkin şeyler, "fahşa" olarak bilinir. Kuran'da zina "fahişe" olarak tanımlandığı için birinci yasak, izin verilen dışında kimseyle şehvani ilişki kurmamak anlamına gelir. Yırtıcı gazabın kuvveti ise insanlar zulmetmekle ilişkilidir. Şeytani vehimlerin kuvveti ise daima insanları istila edip isyana sürüklemeye peşindedir.

Muallim Naci bu açıklamaları paylaştıktan sonra halifelüğün Emevilere geçmesinden sonra Ömer bin Abdülaziz halife olana dek her hutbe sonunda İslam peygamberinin kuzeni ve damadı olan Ali'ye hakaret edildiğini ancak Halife Ömer bin Abdülaziz'in bunu değiştirerek hutbenin sonunda Nahl Suresi'nin 90. ayetini okumayı zorunlu tuttuğunu, o zamandan beri de her hutbe sonunda bu ayetin okunduğunu aktarır ve ayetin içerdiği anlamı düşününce bunun ne kadar manidar olduğuna işaret eder.

Gül Renkli

Bir gün bir toplantıda birisi Nâîlî'nin ünlü bir beytini okur ve Nâîlî'yi yaşayan tüm Osmanlı şairlerine tercih edeceğini söyler. Sonra da okuduğu beyti de içeren gazelin ilk beytini okur. Yanındakilerden bazılarının okuduğu beytin ikinci mısrasının anlaşılmadığını belirtip açıklama talep eder. İkinci mısranın tercümesi şudur: "Ben garip dağ kazıcısıyım, pembe yolun taşıyım." Naili Pesend Efendi, dağ kazıcısı ifadesinin Ferhat'ın lakabı olduğunu söyleyip "Zavallı Ferhat gibi bir âşığıım. Kanlı yolun yani aşk yolunun taşıyım. O yolda yuvarlanır dururum" anlamına geleceğini iddia eder. Bu yorumlama üstüne bir derviş söz isteyip Şirin'in iyi bir at binicisi olduğunu, onun al atına da "gülgûn" yani gül renkli dendiğini aktarır ve Nâîlî'nin o mısradaki kendini Ferhat'a, sevdiğini Şirin'e, onun atını da gül rengine benzettiğini söyler. Şirin'in diğer talibi Hüsrev'in atına da kara yağız dendiğini, İranlı şairlerin de bu iki ifadeyi atları tasvir ederken çokça kullandıklarını ekler. Bu açıklama üstüne herkes memnuniyetini ifade eder ve derviş, "Her bilenden daha çok bilen bulunur" diye karşılık verince memnuniyetleri daha da katlanır.

Eğitim Üstüne

Muallim Naci bir gün İran kökenli Arap sözlük bilimcisi Fîrûzâbâdî'nin bir kitabının tercümesinde yer alan giriş yazısında İmam Ali'ye ait bir söz görür. Ancak bu sözün ne anlama geldiğini anlayamaz çünkü tercüme edilmemiştir. Sözlük karıştırarak kendisi tercüme eder şu anlama geldiğini bulur: "Şuraya güzelce otur. Kalem eline al. Gözlerini yüzüme çevir. Öyle dikkat et ki dilimden ne çıkarsa onu kalbinin ortası tamamen idrak etsin." Muallim Naci bunu paylaştıktan sonra bir dinleyicinin konuşan kişinin yüzüne bakmasının dinlediği şeyi daha iyi anlamasını sağladığını ve konuşmacının hâlinin de dinleyiciyi etkilediğini belirtir.

Bunu örneklemek için çocukken Varna'daki bir hocasından duyduğu bir hikâyeyi anlatır. Buna göre bir hükümdarın vezirlerinden birisi peltek olduğu için r harflerini söyleyemez. Hükümdar bu durumla çok eğlendiği için veziri konuşurken sürekli tebessüm eder. Bir gün yardımcılarında birine içinde r harfinin çokça geçtiği bir yazı yazıp onu peltek veziri yanına geldiğinde eline tutuşturmasını ister. Yardımcısı dediğini yapar ve yazıyı vezire verir. Hükümdar yüksek sesle okumasını isteyince o da yüksek sesle okur ancak okuduğu metin hükümdarın hazırlattığı metin değildir. Vezir, metni görür görmez kelimeleri içinde r harfi bulunmayan eşanlamlılarıyla değiştirip aynı anlama gelecek şekilde değiştirmiştir. Hükümdar bunu anlayınca vezirini övgüyle ve hediyeyle güldürür.

Tashih

Muallim Naci Varna'da yaşadığı sırada bir gazel yazar. Gazelde şöyle bir ifade vardır: "Ey Naci'nin kalemi, şairler haset eyler, sus!" Bu gazelini oraya uğrayan bir şaire okumak ister ancak şair onunla tanışmadan bu gazelden haberdar olmuştur. Hatta ona bu cümledeki haset eden kişinin kendisi olduğu bile söylenmiştir. Bir gün şair onun bulunduğu yere gelir, şiirden bahseder, beyitler okur ve kendini över. Konuşmaktan yorulunca da Muallim Naci'ye onun yazdıklarını dinlemek istediğini bildirir. Muallim Naci okumak yerine bir beyit yazıp ona gösterir. Şair beyti beğendiğini ifade eder ancak tashih etmeden de duramaz. Kalem alıp kelimeleri değiştirir. Muallim Naci bu hâliyle beytin anlamı değiştiği için itiraz eder. En sonunda şair ona nereye gitse oradaki ünlü kişileri görmek istediğini, kendisini pek beğendiğini ifade eder ve oradan ayrılır. Muallim Naci, bunu anlattıktan sonra kişinin bilmediği bir konuda biliyormuş gibi davranmasının onu cahil durumuna düşürdüğünün altını çizer.

Rafael

Muallim Naci bir gün çocuklar için yazılmış Fransızca bir kitapta Rafael'le ilgili bir hikâye görür. Rafael çok hastalanmıştır ama başladığı bir resmi bitirmeyi arzulamaktadır. Bir öğrencisinin omzuna dayanarak atölyesine gider. Yarım kalan resimler arasında bitirmeyi arzuladığı resmi görünce ağlamaya başlar ve yığılıp kalır. İki dakika boyunca atölyede çit çıkmaz. Sonra birden yerinden kalkar ve bir öğrencisi fırçayı eline tutuşturur, bir öğrencisi de boya getirir. Resme dokunur ve yaptığı şeyden mutlu olduğunda gözleri kararır, fırçası elinden düşer. Onu hemen yatağına yatırır, kısa bir süre sonra ölür.

Muallim Naci bu hikâyeyi okuduğunda kendini herkesin çalışarak Rafael gibi olacağına ikna eder. Yetenek önemlidir çünkü bir insanda yetenek olmadıkça ne kadar çalışırsa çalışsın bir alanda başarılı olamaz ancak yetenekli olup çalışmayan da başarılı olamaz. O nedenle insanları eğlendirebilme yeteneği olan bir insanın suculuk yaparak geçindiğini görmek acınacak hâllerden biridir ve Osmanlı, öyle birçok yetenekli insanın mezarı olmuştur.

Yaşamak İçin Ölmek

Avrupa'da 15. yüzyılın sonuyla 16. yüzyılın başında David Tenye adında bir ressam yaşamış. Çağdaşlarının haset ettiği bu ressam bir türlü ailesini geçindirecek kadar kazanamaz. Sonunda bitirdiği tüm eserleri satmaya karar verir ve şehrin her yerine haber gönderir. Satış gününde birçok yerden insan gelir. Bunlardan biri resimlerin tamamının ancak on frank ettiğini iddia ederek ressamın değerini düşürmeye çalışır. Bu kişiyle bir süre tartıştıktan sonra ressam tüm resimleri toplayarak satmaktan vazgeçtiğini söyler ve kalabalığı dağıtır. Eşi nasıl geçineceklerini sorunca da öleceğini söyler. Şehre öldüğü haberini yaydırır. Ailesi bir cenaze töreni düzenler. Bu sefer resimlerin değerini düşürmeye çalışan kişi de dahil olmak üzere herkes Tenye'nin ne kadar büyük bir ressam olduğunu anlatmaya başlar ve böylece tüm eserleri değerlerinin çok üstünde satılır. Hepsi satıldıktan sonra Tenye şehre geri döner ve ölene dek ailesiyle refah içinde yaşar.

Muallim Naci bu anekdotu paylaştıktan sonra ressamın bu macerasının Abdullah Vassaf'ın "Arif olan kişinin asla kendi asrında eserlerinin kıymeti bilinmez" sözünü doğruladığını ifade eder. Büyük bir adamın ortaya attığı yeni bir fikrin çabucak kabul görmemesini o fikrin tam tersi yönde hareket etmeye alışkın olan halkın eksikliğiyle yorumlar. Zaman geçip fikrin sahibi öldükten sonra o fikrin bir gerçek olduğu anlaşılır ve herkes ölen adamı takdir eder. O yüzden bir fikrin reddedilmesi veya kabul edilmesi zamanın verdiği bir hükümdür.

Biçim ve İçerik

Muallim Naci, ünlü bir İranlı şair olan Selman Saveci'nin bir kasidesinden beyitler paylaşarak onun iki veya üç beytinden çıkarılan kelimelerle başka bir beyit oluştuğunu, dolayısıyla şairin kasidenin güzel görünmesi için çok uğraştığını ancak anlam bakımından eksik bıraktığını belirtir. Anlamdan uzak güzel sözlerden oluşan şiiri üstüne güzel elbise giydirilmiş bir mankene, renkli anlamları soluk sözlerle ifade eden şiiri de güzel bir kadına giydirilmiş uygunsuz bir elbiseye benzetir. Sadi ile Hâfız gibi şairlerin toplumca kabul edilen isimlerden olmasını biçimle birlikte anlama da önem vermeleriyle açıklar.

Şair ve Şaire

Muallim Naci, eğer bir erkek şair değilse bir şaireyi sevmeye yeltenmemelidir der. Zira aşıklar mektuplaşırken çokça şiir yazarlar ve eğer bir taraf beceremezse kendini zor bir duruma düşürebilir. Buna örnek vermek için edebiyat kitaplarında karşılaştığı bir hikâyeyi aktarır.

Fakir bir Arap genç, güzel bir kıza aşık olur. Ancak kızın babası genç adam fakir olduğu için kızını ona vermek istemez. Kız da babasından gizlice aşığına mektup yazar ve ona onu iki yıl bekleyeceğini söyleyip ülkeden gitmesini, çalışıp para kazanmasını tembihler. Genç adam kızın dediğini yapar. Fakat bir süre sonra genç kız sevgilisinin evlendiğini duyar. Bundan sonra aralarında bir mektuplaşma başlar ve her ikisi de birbirine beyitlerle cevap verir. En sonunda kızın babası ölmek üzereyken kız sevgilisinden geri gelmesini ister. Sevgilisi hemen geri gelir.

Muallim Naci, genç kızın babasının ölümünü sevgilisine müjde verir gibi haber verişini yadırgamamak gerektiğini zira bir babanın çocuğundan tam bağlılık beklemesi için önce çocuğunun haklarını tanıması gerektiğini, eğer kendisi bir baba olarak yolsuzluk yaparsa çocuğunun da babasına karşı yolsuzluk yapma hakkının doğduğunu belirtir.

Merak

Muallim Naci bir adam ne kadar yetenekli olsa da onun bir alanda usta olabilmesi için mutlaka meraklı olması gerektiğini söyler. Kim bir şeyin ustası olmuşsa merakı sayesinde olmuştur. Bir toplantıda meraktan konuşulduğu sırada birisi Fransızca bir kitapta gördüğü bir hikâyeyi anlatır. Şair Camoes gençliğinde büyük bir ailenin kızına aşık olur. Kendisi asil bir aileden gelmesine rağmen fakir ve kimsesiz olduğu için memleketi Lizbon'dan sürülür. Sürüldüğü yerde Lözyadler adlı eseriyle uğraşırken valinin kötü yönetimine karşı etkili bir hiciv yazar. Bunun üstüne oradan da sürülür. Sürgünde dört beş sene geçirdikten sonra Lözyadler eserini tamamlar. Lizbon'a geri dönmek için bindiği gemi fırtınaya yakalanınca gemiden atlar. Tamamladığı eserini suda kaybetmemek için bir eliyle onu yukarı kaldırıp diğer eliyle yüzer. Sonunda hem kendini hem de eserini kurtarır.

Bu hikâyeyi dinleyenler şair o eseri kaybedecek olsaydı adını anan kimsenin kalmayacağını söylerken içlerinden biri başka bir hikâye anlatır. İstanbul'da yaşayan Rûhi Dede neyzendir. Neylere olan merakı yüzünden yanından her zaman neylerle dolu bir torba gezdirir. Bir gün bindiği kayık altüst olunca insanlar yardıma koşar. Onu kıyıya çıkardıklarında bir elinde ney torbası olduğunu görürler.

İki hikâyeyi de dinledikten sonra Lizbonlu şairle İstanbullu neyzeni usta yapan şeyin uğraştıkları şeye duydukları merak olduğuna karar verirler.

Anekdotlar

Muallim Naci herhangi bir yorumda bulunmadan okuduğu birkaç dini anekdot paylaşır.

Hasan Basri'nin ne zaman Kuran okunduğunu duysa kendini yerden yere atan bir müridi vardır. Bir gün Hasan Basri ona "Eğer şu yaptığını yapmamaya muktedirsən ikiyüzlüsün. Muktedir değilsen sana müjdeleyeyim, şeyhini fersah fersah geçmişsin" der.

Basra şeyhlerinden biri Rabia-i Adeviyye'ye dünyayı kötüleyince Rabia "Siz galiba dünyayı pek seviyorsunuz. Sevmeseniz bu kadar zikretmezsiniz. Eğer dünyadan hakikaten el çekseydiniz iyi ve kötüsünü yâd etmezsiniz" der.

Süfyan-ı Sevrî'nin komşusu vefat edince o da cenazesine gider. Namazdan sonra biri ölen adam için "Çok iyi adamdı. Kendisinden hoşnut olmayan kimse yok" deyince Süfyan "Münafık olduğunu önceden niye bana söylemediniz? Boşuna cenaze namazına gelmezdim. Herkesi hoşnut etmek münafık olmak anlamına gelir" diye karşılık verir.

Bir gün birisi Şeyh Ebul-Abbas İbnül Kasab'tan keramet göstermesini ister. O da "Ben önceden her gün bir koyun kesip yüklenerek beş on para kazanmak ümidiyle şehir içinde dolaşmadık yer bırakmaz bir kasaptım. Şimdiyse öyle bir yerdeyim ki dünyanın her tarafından birçok adam beni ziyaret için kalkıp ayağıma geliyorlar. Bundan daha büyük keramet mi ararsın?" der.

İmam Ebu Hanife bir gün yolda giderken çamura basmamak için çabalayan bir çocuk görünce onu düşmemesi için uyarır. Bu sefer çocuk ona "Ben düşecek olursam kendimden başka kimseye zararım dokunmaz. Fakat senin ayağın kayarsa seni izleyen binlerce İslam ehlinin de ayakları kayıp düşer. Sonra sizi kaldırmak güç olur" der.

Görünüş

Muallim Naci, insanların garip özelliklerinden birinin kendilerinden başka görünmek istemeleri olduğunu söyler ve bir gün Tercüman-ı Hakikat gazetesinde Medrese Hatıraları başlığı altında yazdığı bir yazının Tarik gazetesinde eleştirildiğini aktarır. Bu eleştiri yazısında kendisinin bir beyti yanlış çevirdiği iddia edilmektedir. Muallim Naci yazının altındaki imzaya işaret ederek bunun başkası tarafından yazıldığını belirtir. Zira imza on beş yaşındaki bir çocuğa aittir. On beş yaşındaki bir çocuğun bir beytin doğru veya yanlış çevirisini bilemeyeceğini ifade ederek yazının çocuğun hocası tarafından yazıldığını ima eder. Yazıda kendi çevirisi üstünde yapılan tashihi eleştirdikten sonra çocukların kendi amacını anlatmaktan aciz hocalardan korunması için dua eder.

Temalar

Açıklık Muallim Naci akli, aşkı, aptalın kim olduğunu, kadınları ve birçok şeyi tanımlamak ister. Bu amaçla hiçbir âlimi dışlamadan değişik mezheplerden gelen kimselere referans verir. Aktardıklarında Mutezile mezhebinden Sümame, Sevrî mezhebinden Süfyan, Sünni mezhebinden Ebu Hanife de vardır. Yer yer anlatmak istediğini örneklemek için farklı milletlerden gelen kimselerin hikâyelerine de başvurur. Böylelikle bilgiye erişebileceği ve hayatı anlamlandırmasına yardımcı olacak her kanalı kullanır.

Anonimleştirilmiş Tecrübe Muallim Naci, birkaç başlık altında belirli kimselerin belirli tecrübelerini aktararak belirli insan davranışlarını tiplerleştirir. Örneğin, başarılarıyla öne çıkan insanların mutlaka başkalarının hasedine kurban gideceğini Firdevsi'nin Gazne'de başına gelenlerle, zalimlerin mutlaka cahil olduğunu ve sonunda asla huzuru bulayacaklarını Said bin Cübeyr'in hikâyesiyle, insanların sanatçılara ve entelektüellere ancak onların ölümünün ardından değer verdiğini David Tenye'nin anekdotuyla ve bir babanın çocuğuna haksızlık ettiğinde benzer bir haksızlığı kendi çocuğundan göreceğini iki şair gencin tecrübeleriyle tiplerleştirir. Böylece tüm bu öznel tecrübeler tiplerleştirilmiş tecrübelerle dönüşerek nesnelleşir. Hasedin, zalimliğin, kıymet bilmezliğin ve haksızlığın ne anlama geldiği bunları okuyan herkes tarafından anlaşılır ve tecrübe edilebilir şeylere dönüşür.

Mizojini Muallim Naci'nin kadınlarla ilgili aktardıklarının tamamı kadınlara dair ciddi önyargılar ve olumsuz yargılar içeren ifadelerden oluşmakta. Kötülüğün tüm kadınlığa içkin adeta doğal bir özellik

olduğu ima edilirken çocuklarının saygı duyduğu bir anne olabilen kadının bu iyi niteliği kişiye ait bir karakter özelliği olarak nitelenir.

Ustalık Muallim Naci, çeşitli başlıklar altında kendi alanında ne kadar iyi olduğunu ispat etmek için uğraşır. Rubaiyle ilgili eleştirileri, beytini tashih etmek isteyen şairle ilgili anlattıkları, biçim ve içeriğe dair değerlendirmeleri ve yaptığı çevirilere yöneltilen eleştirilere verdiği tepki alanındaki ustalığınin sorgulanamayacağını ima eder.

Bibliyografya

Muallim Naci. *Medrese Hatıraları*. Ankara: Hece Yayınları, 2007 [1885].